

20. Uzam ve değerbilim

Kaan TANYERİ¹

APA: Tanyeri, K. (2022). Uzam ve Değerbilim. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 301-312. DOI: 10.29000/rumelide.1164165.

Öz

Bu çalışmanın konusu, uzamın dikey boyutu olan yukarı/aşağı karşıtlığının değerbilim açısından neler sunduğunun ortaya konmasıdır. Uzam, aralıksız bir şekilde insanları kuşatır ve insanlar tarafından çeşitli şekillerde kodlanır. Bu kodlamalardan biri toplumsal kodlamadır. Toplumsal kodlamalar, insanların bir bütün olarak şeylere anlam ve değer atfetme sürecidir. Uzam, toplumsal kodlamaların önemli parçalarındandır. İnsanlar, bilinçli ya da bilinçsiz olarak daima bir uzamla çevrelenmiştir. Kuşatıcı bir öge olan uzam, insanların yaşamında ve bilişsel süreçlerinde yalnızca bir dekor değil; bunun ötesinde anlamsal, işlevsel ve değerbilimsel açıdan önemli bir öğedir. Uzamın insanlarla olan girişik ilişkisi, zaman içinde insanların uzama birtakım değerler atfetmesine zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada metaforik ve fenomenolojik incelemelerin verileri kapsamında insanların, uzamın dikey karşıtlığını değerbilim açısından nasıl yapılandığı sorgulanmıştır. Bunun için iki teoriden yararlanılmıştır: Birincisi, George Lakoff ve Mark Johnson'un ortaya attığı ve geleneksel metafor anlayışına aykırı bir yaklaşım olarak görülen kavramsal metafor teorisidir. Diğeri ise Gaston Bachelard'ın uzam-çözümleme olarak nitelediği ve uzamı incelerken yararlandığı fenomenolojidir. Kavramsal metafor teorisinin saptamalarına göre insanlar, genellikle uzamsal açıdan "yukarı"yı olumlarken "aşağı"yı olumsuzlamıştır. Diğer bir deyişle "yukarı" esenlikliken "aşağı" esenliksizdir. Bachelard'ın görüşlerine göre evin çatı katı (yukarı) esenlikliken mahzeni (aşağı) esenliksizdir yani bu kapsamda yukarı/aşağı karşıtlığı, kavramsal metafor teorisinin ve fenomenolojinin örtüştüğü bir değerbilimsel alan oluşturur. Genel bir sonuç olarak denebilir ki uzamın dikey karşıtlığı olan yukarı/aşağı karşıtlığı, esenlikli/esenliksiz karşıtlığıyla güçlü bir ilişkiye sahiptir. İnsanlar; "yukarı"ya esenlikli, "aşağı"ya ise esenliksiz değerler verme eğilimindedir. Yapılan incelemeler; sözlükbilimin yanı sıra Türk şiirinden örneklerle desteklenmiş, söz konusu değerbilimsel eğilimlerin geçerliliği söylemsel ve yazınsal örnekler üzerinde de ortaya konmuştur. Bu çalışmanın kolektif bilinçdışı ve arketip incelemelerine bir perspektif sunacağı, yazınsal çözümlerinin bu incelemelerin verilerinden yararlanabileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: uzam, değerbilim, kavramsal metafor teorisi, fenomenoloji

Space and axiology

Abstract

The subject of this study is to reveal what the vertical dimension of space, the up/down opposition, offers in terms of axiology. While space incessantly encompasses people, people code spaces. One of the codings is social coding. Social coding is a process of people's giving a sense, or value as a whole. Space is one of the most critical elements of this social coding. People are always surrounded by a space, consciously or unconsciously. Space as an encompassing element is not just a decoration in people's lives and cognitive processes, it is also an important element in terms of semantics, function

¹ Dr. MEB (İzmir, Türkiye), katanyeri91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3549-5424 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164165]

and axiology. The complex relationship of space with people has provided a basis for people to attribute some values to space over time. In this study, it was questioned how people structure the vertical opposition of space in terms of axiology within the scope of metaphoric and phenomenological studies. Two theories have been used for this: The first is the conceptual metaphor theory, which was put forward by George Lakoff and Mark Johnson and is seen as an approach contrary to the traditional understanding of metaphor. The other is phenomenology, which Gaston Bachelard describes as space-analysis and makes use of while examining space. According to the determinations of the conceptual metaphor theory, people generally affirmed up spatially while negating down. In other words, while up is euphoria, down is dysphoria. According to Bachelard's views, the attic (above) of the house is euphoria, while the cellar (down) is dysphoria. In this context, the up/down opposition creates an axiological field where conceptual metaphor theory and phenomenology overlap. As a general conclusion, it can be said that the vertical opposition of space, up/down opposition, is in a strong correlation with the opposition euphoria/dysphoria. People tend to give euphoric values up and dysphoric values down. The analyzes were supported with examples from Turkish poetry as well as lexicology. The validity of the aforementioned axiological tendencies has also been demonstrated on literary and discursive examples. It is thought that this study will provide a perspective on collective unconsciousness and archetypal studies, and literary analyzes can benefit from the data of these studies.

Keywords: space, axiology, conceptual metaphor theory, phenomenology

Giriş

Bu çalışma, uzamın dikey boyutu olan yukarı/aşağı karşıtlığının değerbilimsel açıdan durumlarını konu edinir. Uzam ve insanın ilişkisi, kopmaz bağlara sahiptir. İnsan, var olduğu günden var olacağı son güne kadar daima bir uzamın yani mekânın içindedir. Bu uzam, kendi içinde pek çok yapı barındırır. Uzamsal yapılar; yukarı/aşağı, içeri/dışarı, çevreleyen/çevrelenen, açık/kapalı gibi karşıtlıklarla oluşur. Her karşıtlığın, insanların yaşamındaki değerbilimsel durumu ayrıdır. İnsanlar, gerek toplumsal gerek bireysel olarak yaşadıklarına yani deneyimlerine dayanarak söz konusu değerbilimsel durumları belirlemiş ve bu durumları dilsel, kültürel ya da bireysel olarak kodlamıştır. Ducrot ve Todorov'un (1972) bahsettiği üç kodlama türünden biri olan "kültürel kodlama"² burada belli bir kültüre özgü olarak değil; hemen hemen tüm kültürlerin kesişiminde bulunan ortak bir kodlama türü, diğer bir ifadeyle toplumsal kodlama anlamıyla kullanıyoruz. Buna göre uzamlar, insan için anlam ve değerlere sahiptir. Bu anlam ve değerler, nesnelere içkin değildir. İnsanlar; anlam ve değerleri (burada esenlikli/esenliksiz) nesnelere atfederek onları dile, bireysel ya da toplumsal hafızaya kodlayabilir. Çalışma boyunca bu kodlama süreci takip edilmiş, "Uzamın dikey boyutu olan yukarı ve aşağı, toplumsal olarak nasıl kodlanmıştır? Bu kodlama süreci, hangi deneyimlere dayanıyor olabilir?" soruları üzerinde durularak bu sorulara değerbilimsel açıdan yanıtlar aranmıştır.

İnceleme sürecinde iki teoriden yararlanılmıştır: Bunlardan ilki, George Lakoff ve Mark Johnson'un ortaya attığı kavramsal metafor teorisidir (İng. *conceptual metaphor theory*). Lakoff ve Johnson'un yazmış oldukları *Metaphors we live by* (1980) adlı kitapta alanyazına sunulan kavramsal metafor teorisi, Antik Yunan'dan bu yana geleneksel bir şekilde kullanımda olan metafor kabulünü değiştirmiştir. Geleneksel anlayışa göre metafor, bir söz sanatı olarak dilsel boyuta yani gösteren/anlatım düzlemine ait bir retorik ögesidir. Ancak Lakoff ve Johnson'un öncülüğünü yaptığı

² Bu konuya Rıza Filizok, *Anlam Analizine Giriş* (2001, s. 103) kitabında değinir.

kavramsal metafor teorisine göre metafor; dilsellikten ziyade düşünsellikte konumlanan, bu yönüyle kavramları ve değerbilimsel durumları biçimlendiren bir yapıdır.

Çalışmada yararlanılan bir diğer teori ise fenomenolojidir. Fenomenolojinin öncü isimlerinden biri Edmund Husserl olmasına karşın Gaston Bachelard'ın adı bu çalışmada anılmıştır. 1957 yılında yazdığı ve Türkçeye *Mekânın Poetikası* (1996) olarak çevrilen kitapta Bachelard, uzamı imgelemden yola çıkarak fenomenolojik bir çözümlmeye tabi tutar. Çözümlemesine *imgelem çözümlemesi*, *mekân çözümlemesi* gibi çeşitli adlar verir. Adların çeşitliliğine karşın Bachelard'ın fenomenolojiyi esas aldığı, uzama ilişkin mevcut anlamsal ve değerbilimsel atıfların genelgeçer olduğu yönünde bir amaç güttüğü söylenebilir. Fenomenoloji, temelde bir anlam sorgulaması yapar. Buna göre anlamın nerede olduğu sorusu esastır. Fenomenolojiye göre anlam şeylere değil, insanların zihnine içkindir. Dolayısıyla şeyler kendiliğinden insana anlam sunmaz; insan, birtakım deneyimler sonucunda şeylere anlam atfeder. Anlamın olduğu yerde değerbilim de vardır. Anlam atfediliyorsa bir değer de atfediliyordur. İnsanların, uzamı dikey boyutta ele aldığına ona kaçınılmaz olarak birtakım anlam ve değerler atfedeceği kabulünden hareketle bu atıfların değerbilimsel durumunun ne olduğu bilgisine ulaşmak çalışma boyunca amaçlanır.

Araştırmalarımıza göre uzamın dikey boyutu, toplumsal bir kodlama³ olarak esenlikli ve/veya eseniksiz değerbilimsel durumlarıyla öne çıkar. Genel olarak “yukarı” esenlikli, “aşağı” ise eseniksiz bir şekilde kodlanır. Kodlamanın temelinde deneyimler vardır. İlk deneyimler arketiptir. Arketiplerin saptanması, söz konusu değerbilimsel durumların nedenini sunacaktır. Kavramsal metafor teorisi ve fenomenoloji de deneyimleri dikkate alır. Deneyimler; insanların tarih boyunca fiziki, kültürel, bilişsel ya da duyuşsal olarak yinelediği durum ve devinimlerdir. Bu durum ve devinimler; kültürden kültüre değişebildiği gibi değişmeyerek evrensel bir şekilde insan zihnine, dolayısıyla düşünceye, kavramlara kodlanabilir. Deneyimlerin kodlama süreci belli bir noktada tamamlanır ve bu ilk deneyimler arketipe döner. Bu açıdan çalışmanın, kolektif bilinçdışı ve arketip incelemelerine bir perspektif sunacağı, yazınsal çözümlmelerin bu incelemelerin verilerinden yararlanabileceği düşünülmektedir.

Çalışma giriş ve sonuç dışında dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde “uzam”, ikinci bölümde “kavramsal metafor teorisi”, üçüncü bölümde “fenomenoloji” anlatılmıştır. Bu bölümler; kuramsal art alanı oluşturan, ilgili konuların çalışmanın konusu ve amacı dâhilinde bilgilerini sunan bölümlerdir. Dördüncü bölümde ise günlük söylemlerden ve bir şiirden örnekle uzamın değerbilimsel yapısını inceleyen uygulamaya yer verilmiştir.

1. Uzam

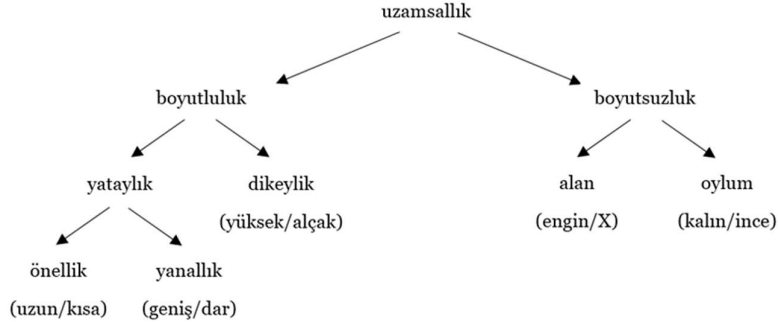
İnsanlar, daima bir “yer”de yaşar. Bu yer uzamdır (İng. *space*). Diğer canlılarda olduğu gibi insanların yaşadığı yerler; insanların yaşamda kalmasını sağlar, onları yaşamın fiziksel olumsuzlarından korur. İnsanlar; bu yerlerde yaşarken duyuşsal, bilişsel ve fiziksel deneyimler geçirir: sevinir, üzülür, öfkelenir, şaşırır, heyecanlanır; düşünür, öğrenir, unuttur; oturur, yatar, kalkar, düşer, yaralanır, dinlenir... Duyuşsal, bilişsel ve fiziksel alanları içeren deneyimler; insanların yaşadığı yere anlam ve değer atfetmesine zemin hazırlar. Sözelimi iğneden korkan bir çocuk, hastaneyi görünce korkup ağlar ancak hamile ve bebeğine bir an önce kavuşmak isteyen kadın, hastaneyi görünce ümitlenip mutlu olur. Orhan Veli Kanık'ın “Yalnızlık” (2006, s. 122) ya da “İçerde” şiirlerinde (2006, s. 124) görülebileceği gibi yalnızlık çeken insan, evini sevmeyebilir ve çeşitli bahanelerle evinden uzaklaşabilir ya da tam tersi,

³ Uzamın bireysel olarak da kodlanabileceğini ve bu kodlamayla genele aykırı olarak çok farklı anlam ve değerbilimsel durumların uzama atfedilebileceğini vurgulamak önemlidir. Bu çalışmada yalnızca “toplumsal kodlama” ele alınmıştır.

insan, âşık olduğu kişiyle evinden çıkmak istemeyip evinde daha çok zaman geçirmek de isteyebilir. Uzama ilişkin bu tür örneklerde temel ölçüt, uzama atfedilen değerdir. Bu değerler, değerbilimsel durumları oluşturur. Uzam; insanlar için olumlu, olumsuz, olumlu-olumsuz ve ne olumlu ne olumsuz gibi kipliklerle donanabilir. Bunun temel nedeni deneyimlerdir. Uzam, insanları barındırdığı gibi deneyimleri de kaçınılmaz olarak barındırır.

İnsan, her zaman bir uzamdadır. Oda, ev, apartman, site, semt, şehir, ülke, dünya ve hatta evren insanın uzamları arasındadır. Uzamdan tümüyle ayrılmak olası değildir. Bir uzamdan ayrılan insan, doğrudan bir başka uzama geçer. Sözgelimi odasından çıkan biri, bir başka odaya ya da koridora; evinden çıkan biri, bir sokağa ya da caddeye çıkarak uzam değiştirir. Bir şehirden başka bir yere yolculuk yapan insan, önce şehir dışı uzamıyla kuşatılacak, ardından ulaştığı ilçe ya da şehir tarafından yeni bir kuşatım sürecine girecektir. İnsanın uzamsızlığı düşünülemez. Dolayısıyla uzam; insanların asla kaçamayacağı, ayrılamayacağı, bağlarını koparamayacağı kuşatıcı bir ögedir. Uzam, aynı zamanda kuşatılan da olabilir. Bir oda insanı kuşatırken aynı oda, bir ev tarafından; ev, apartman tarafından; apartman, bulunduğu semt tarafından kuşatılır. Denebilir ki en geniş kuşatan ve asla kuşatılmayan uzam evrendir. Evren, en genel uzamdır ve bu genel uzam, yaşadığımız odalara kadar indirgenebilir.

Oldukça geniş ve katmanlı niteliğe sahip olan uzamın bir yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Greimas ve Courtés (1982, s. 305) uzamın yapılanmış bir nesne; Louis Hébert (2022, s. 56) ise uzamın fiziksel, göstergesel ve bilişsel bir yapı olduğundan söz eder. Uzam bir yapı olduğuna göre bu yapının, kendi içsel ilkelerinden dolayı bazı ilişkileri sağlaması kaçınılmazdır. Yapının⁴ bu içsel ilişkilerinden biri karşıtlıktır (İng. *opposition*). Karşıtlık; yapıların, anlamların ve değerbilimsel durumların üretilebilmesi için şarttır. Karşılaştırmalı ilişkilerden biri olan karşıtlık, uzamı çeşitli zıtlıklarla (İng. *contrariety*)⁵ bölümleyebilir. Örneğin Greimas (1983, s. 36), uzamı birtakım anlambirinciklerle ele alıp karşıtlığa dayalı bir sınıflandırma ortaya koyar:

1.Tablo: Uzamsallık Tipolojisi

Greimas'ın tipolojisine göre öne çıkan karşıtlıklardan biri dikeylik başlığı altındaki yüksek/alçak⁶ karşıtlığıdır. Bu karşıtlık, çalışma kapsamında yukarı/aşağı olarak güncellenmiştir. Yukarı/aşağı

⁴ Yapının ve öğelerinin ne olduğu, yapının hangi temeller üzerinde oluştuğu konusunda daha fazla bilgi için bkz. (Hébert, 2020, ss. 3-18).

⁵ Türkçede "karşıtlık" ve "zıtlık" sözcükleri anlamdaş olmasına karşın göstergebilim terimi olarak bu sözcüklerin anlamları farklıdır. Buna göre karşıtlık (İng. *opposition*) iki alt başlıktan oluşur: Birincisi zıtlık (İng. *contrariety*), ikincisi ise çelişkiliktir (İng. *contradiction*). Yaşam/ölüm bir zıtlık sunarken yaşam/yaşam-değil bir çelişkilik sunmaktadır. Ancak her ikisi de bir karşıtlıktır. Daha fazla bilgi için bkz. (Hébert, 2020, ss. 3-19)

⁶ Karşıtlıklar, çalışma boyunca eğik çizgiyle (/) gösterilmiştir.

karşıtlığı, uzamın yüksekliğiyle ilgilidir. Daha yüksekte olan “yukarı”, daha alçakta olan “aşağı”dır. Bu karşıtlık, göreceli ve iki konumsal noktanın birbirine göre değerlendirilmesi gereken bir durumdur.

“Yukarı” ve “aşağı”nın değerbilimsel durumlarını belirleyen deneyimlerdir. Deneyimler, insanların gerek bireysel gerek toplumsal olarak yaşadığı; ona ilişkin birtakım duyuşsal, bilişsel ve fiziksel tepkiler geliştirdiği; bu tepkilerini dilsel, toplumsal, kültürel ya da bireysel olarak kodladığı⁷ tecrübe durumları ve/veya edimleridir. Toplumsal bir kodlama olarak uzam da sözü edilen deneyimlerden kökenlenir. Öyleyse kolektif bir bilincin yanı sıra kolektif bilinçdışından da bu bağlamda söz etmek gerekir. Buna göre uzamın toplumsal kodlarında “ev”in daima esenlikli bir uzam olduğu söylenebilir. Ev, her zaman olumlu özellikleriyle öne çıkar: İnsanları korur, kollar, sıcak yapısı ve anne karnını anımsatmasıyla insanları manevi yönden dinginleştirir, rehabilite eder, güzel anıların biriktirilmesini sağlar. Ev, tek katlı olabildiği gibi çok katlı da olabilir. Bu durumda çatı katı ve mahzen, uzamın öğeleri olarak değerbilimsel durumlarla kuşatılır. Gaston Bachelard’ın (1996) incelemesine göre çatı katı esenlikli, mahzen ise esenliksizdir. Denebilir ki uzamın değerbilimsel kodları rastlantısal değil, nedenseldir. Bu nedenleri deneyimlerde, arketiplerde aramak gerekir.

Deneyimlerin ilk örneği olarak tanımlanan arketip (İng. *archtype*), ilk örnek olması nedeniyle insan deneyimlerinin bir ürünüken insanların sonraki durum ve devinimlerinin de belirleyicisidir. Öyleyse “yukarı”nın esenlikli, “aşağı”nın esenliksiz olarak nitelenmesinde ilk deneyimlere yani arketiplere başvurulması ve oradan yola çıkarak uzama ilişkin kabullerin ele alınması daha doğru sonuçlar verebilir. Söz konusu arketiplere göre ışık hep “yukarı”dan gelmiştir. İnsanlar, yaşamak için ağaçlara çıkmış; inanmak ve sığınmak için güneşi, göğü seçmiştir. Üşüdüğünde güneşle ısınmış, ölülerin “yukarı”da olduğunu ve kendilerini izlediğini varsaymışlardır. Tüm bunlar arketipsel açıdan “yukarı”nın esenlikli oluşunun nedenleridir. Buna karşın karanlık hep “aşağı”dadır. İnsanlar sevdiklerini yitirdiğinde toprağa gömmüş; düştüğünde canı acımış, yaralanmış ya da yaşamını kaybetmiş; bombalardan kaçmak için yerin altına girmiştir. Yükseklik korkusunda “aşağı”nın esenliksizliği daha da belirginleşmektedir. Söz konusu deneyim alanları bağlamında “aşağı” nedensel bir şekilde esenliksiz olarak kodlanmıştır. Bu kodlamalara dinî inanışlarda ve mitolojide de rastlamak mümkündür. Örneğin cennet gökyüzünde, cehennem yer altındadır. En güçlü tanrılardan olan Zeus gökyüzündeyken ölümler ülkesinin tanrısı olan Hades yer altındadır⁸. Bu uzamsal değerlendirmeler, insan bedeni için de geçerli olabilir. Sözelimi “ayağa düşmek”, “ayakaltına almak”, “ayak işleri”, “ayak oyunu”, “ayak yapmak” ya da “ayaktakımı” (Türkçe Sözlük, 2011, ss. 195-197) kullanımlarıyla esenliksiz; “baş ol da istersen soğan ol”, “baş sağlığı, dünya varlığı”, “baş üstünde tutmak”, “baş üstünde yeri var”, “başı göğe ermek”, “başı üstünde yeri olmak”, “başım gözüm üstüne”, “başıyla beraber”, “başına devlet (veya talih) kuşu konmak”, “başımı dik tutmak” (Türkçe Sözlük, 2011, ss. 266-268) kullanımlarıyla da esenlikli durumlar imlenir. Özetle değerbilimsel durumlarla kuşatılan baş ve ayak karşıtlığı, yukarı/aşağı karşıtlığının türevlerinden biri olarak düşünülebilir.

Arketiplere dayalı olarak insanlar; ortak bilişsel, dilsel ve duyuşsal tepkiler geliştirmişlerdir. Bu tepkiler; biliş aracılığıyla kavramsallaşır, dil aracılığıyla anlatım bulur, duyuş aracılığıyla değerbilimsel bir durum oluşturur. Kavramsal metafor teorisi, deneyimler sonucu insanın kavramsal yapısının oluşumuna; fenomenoloji ise benzer bir şekilde deneyimler sonucu zihinde oluşan anlamların fenomenlere atfedilme

⁷ Oswald Ducrot ve Tzvetan Todorov (1972) dilsel, kültürel ve bireysel kodlamadan söz eder. Bizim “toplumsal kodlama” ile imlediğimiz buradaki “kültürel kodlama”ya yakındır. Ancak toplumsal kodlamanın kültürel kodlamadan farkı; kültürden kültüre sıklıkla değişmemesi, evrenselliğe daha yakın olmasıdır. Toplumsallıkla kültürel farklılıklar gözetilmeksizin insanlığın tümüne işaret edilmektedir.

⁸ Mitoloji konusunda daha fazla bilgi için bkz. (Erhat, 1996; Hamilton, 1983, ss. 12-13).

sürecine odaklanır. Her iki kuramın da sonuç olarak uzama ilişkin tespit edilen değerbilimsel durumlara ulaştığı görülür.

2. Kavramsal metafor teorisi

Metafor (İng. *metaphor*), Antik Yunan'dan itibaren kullanılan bir terimdir. Metaforun, eski kullanımına ilişkin Aristo'nun *Poetika* (2013) ve Paul Ricoeur'ün *The Rule of Metaphor* (2004) kitaplarına bakılabilir. Bu çalışmalardan anlaşılacağı üzere metafor; Antik Yunan'dan itibaren yalnızca bir dil olayı olarak görülmekte, bu yönüyle retorik kapsamına giren bir konu olarak kabul edilmekteydi. Buna göre metafor, Aristo'nun (2013, ss. 59-60) belirttiği gibi, bir sözcüğün kendi anlamını geri çekerek başka bir sözcüğün anlamını yüklenmesidir. Bu anlam yükleme işleminde iki gösterge arasındaki benzerlikleri görebilmek önemlidir. Bir metaforun oluşumundaki en önemli aşama metaforun üretilmesinden önceki süreçte iki gösterge (burada sözcük ya da kavram) arasındaki benzerliği görebilmektir. Bu benzerliği keşfetmek, kimi zaman sanatsal ve yaratıcı bir bakış açısını gerektirir. Zaten bu nedenle Aristo; metafor üretmenin başkasından öğrenilemediğini, metafor üretebilmek için yaratıcı bir dehaya ve keskin bir görüşe sahip olmak gerektiğini söyler (2013, s. 68). Öyleyse metafor, iki gösterge arasında benzerlik bağlantılarının kurulması ve bir sözcüğün kendi anlamını tümüyle terk etmeksizin ötekini anlamını da yüklenmesiyle oluşur. İki gösterge arasındaki bu işlemin esas amacı; duyumsanamayan ya da az duyumsanabilen, anlaşılması daha zor kavramları daha kolay duyumsanabilen, görece daha kolay anlaşılabilen ve aşına olunan bir kavramla anlatabilmek, bu yolla diğerinin anlaşılabildiğini sağlamaktır. Aslında retorik gibi anlatım düzlemindeki bir sahada kabul edilen metaforun temel amacı; içeriği en iyi şekilde aktarabilmek, bildirişim sürecinde alıcının anlamlayabilmesine aracılık etmektir.

Metaforun yapısı “HA → KA'dır” şeklinde formüle edilebilir. HA, “hedef alan” olarak adlandırılan birinci sözcük ya da sözcük grubudur. HA, daha soyut ve anlaşılması zordur. HA'nın anlaşılabilmesi için daha somut, aşına olunan ve anlaşılabilebilir bir sözcükle ilişkilendirilmesi gerekir. Bu ikinci sözcük ya da sözcük grubu ise KA'dır yani kaynak alanıdır. Kaynak alanın işlevi; hedef alanın anlaşılabildiğini sağlamak, anlamlandırma sürecinde ona somutluk kazandırmaktır. Öyleyse metafor anlama (Lakoff & Johnson, 2015, s. 237) ve anlatma aygıtıdır denebilir. Ancak metaforu sadece anlama ve anlatma işleviyle sınırlamak doğru olmaz. Metaforun estetik yönünden de bahsetmek gerekir. Metafor; sanatsal bir perspektifle anlatıma güzellik, heyecan, etkileyicilik de katabilir. Bunun için başarılı bir metafor oluşturulması önemlidir. Dolayısıyla her metaforik anlatımda anlam, anlamlandırma, anlatma ve sanatsallık vardır. Sözelimi “Ankara Türkiye'nin kalbidir.” tuncesinde “Ankara” ve “kalp” sözcükleri arasında bu ilişki görülebilir. Aradaki benzerlik “hayatilik” odağında değerlendirilebilir. Kalp kaynak alanıdır ve anlambirimcikleri incelendiğinde “yaşamsal organ”, “onsuz yaşayamamak” gibi anlamlara sahiptir. Kalbin bu anlamları, Ankara'ya aktarılır ve Ankara'ya da kalp gibi önemli bir durum atfedilir. Böylelikle Ankara'nın ne denli değerli olduğu vurgulanarak metaforik bir anlatım gerçekleşmiş olur.

Retoriğe ait bir dil olayı olarak görülen bu metafor anlayışı, 1980'li yıllarda yenilikçi bir çalışmayla değişmiştir. Metaforun yalnızca dilin anlatım düzeyine ilişkin olmadığı, aynı zamanda içeriğin tözüne⁹ de ilişkin olduğunu George Lakoff ve Mark Johnson, 1980 yılında yayımladıkları *Metaphor we live by* adlı eserle ortaya koymuştur. Lakoff ve Johnson'un bu çalışması, kavramsal metafor terimini alanyazına kazandırarak metafor konusundaki klasik anlayışın değişmesine yol açmıştır. Bu çalışma sonucunda iki tür metafordan söz edilebilir: Birincisi dile ait metafor, ikincisi düşünceye ait metafordur. Dile ait metafor, yukarıda söz edildiği gibi, Antik Yunan'dan bu yana süregelen metafor anlayışıdır. Düşünceye

⁹ İçeriğin tözü hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Hjelmslev, 1969; Tanyeri, 2022).

ait metafor ise Lakoff ve Johnson'un kavramsal metaforudur. Kavramsal metafor teorisiyle alanyazında geniş bir etkiye ulaşan kavramsal metaforun temel tezi şudur: İnsanlar, çeşitli söylemlerinde anlatım açısından çok farklı sözceler kurmaktadır. Ancak görünüşteki yani anlatımdaki bu çeşitliliğin altında bu anlatımı ve dolayısıyla anlamı kesişim kümesine alan bir kalıp vardır. Bu kalıp metafordur. Bu kalıbın çeşitli anlatımlarla söylemlere yansımaları ise metaforik anlatımlardır.

Çalışmanın odak konusu “uzam” olduğu için uzama ilişkin örneklerle metafor ve kavramsal metafor incelenebilir. Lakoff ve Johnson (2015, s. 41) MUTLU OLAN YUKARIDADIR¹⁰ metaforundan söz eder. Bu metafor üzerinde de görülebileceği gibi metaforun yapısında iki öge vardır: Birincisi hedef alan, ikincisi ise kaynak alandır. Kaynak alanın işlevi, hedef alanın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Buna göre “mutlu olan (şey)” hedef alanının daha iyi anlaşılabilmesi için kaynak alana yani “yukarı”ya bakılması gerekir. Kaynak alan ve hedef alanın bu birlikteliği kavramsal metaforu oluşturur ve bu metafor türü anlatımları belirleyen, içeriğin tözünde yer alan kavramsal bir kalıptır. MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforu, günlük söylemde şu anlatımlarda ortaya çıkar (Lakoff & Johnson, 2015, s. 41):

Bu moralimi *yükseltti*.¹¹

Moralin *yüksek*.

Onu ne zaman düşünsem *ayaklarım yerden kesilir*.

Yukarıdaki üç örnekte üç metaforik anlatım bulunur: *yükselt(mek)*, *yüksek*, *ayakları yerden kesil(mek)*. Üç farklı anlatım olmasına karşın esenlikli durumların “yüksek”e yani “yukarı”ya atfedildiği görülür. Bu durumda söz konusu metaforik anlatımları belirleyen bir kalıptan bahsedilebilir. Bu ana kalıp MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforudur. Mutlu olmak esenlikli bir durumdur ve bu da “yukarı”da bulunmaktadır. Benzer örneklerini Türkçede sıklıkla görmek mümkündür: yüksek lisans, yüksekokul, yükseköğrenim, yükseköğretim, yüksek tabaka, yüksek tahsil, yüksek teknoloji (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2623) gibi akademik söylemlerde de “yüksek”e esenlikli anlam ve değerlerin atfedildiği görülür. Bunun karşıt metaforu ise KEDERLİ OLAN AŞAĞIDADIR metaforudur. Bu metafor, günlük söylemde şu metaforik anlatımlarla somutlaşır (Lakoff & Johnson, 2015, s. 41):

Derde *düştüm*.

Ruhen *dibe vurdum*.

Bu örneklerde *düş(mek)* ve *dibe vur(mak)* metaforik anlatımları KEDERLİ OLAN AŞAĞIDADIR metaforunu somutlaştırırken aynı zamanda “aşağı”yı esenliksiz değerbilimsel durumuyla eşleştirir. Bu konuda çokça örnek verilebilir. Türkçede “alçak, alçalmak, aşağı, aşağılamak, düşük, düşmek” gibi çeşitli sözlükbirimler, “yukarı”nın karşıtı olarak kullanılır. Sözelimi “alçak yer yiğidi hor gösterir”, “alçak”, “alçalmak” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 86), “aşağı”, “aşağı çekmek”, “aşağı düşmek”, “aşağı görmek”, “aşağılamak”, “aşağılık” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 172), “düşmek”, “düşenin dostu olmaz”, “düşük” (Türkçe Sözlük, 2011, ss. 741-472) kullanımlarına “esenliksiz” değerler atfedildiği görülmektedir. Dillerde pek çok örneğe ulaşılabilir ancak esas soru, Lakoff ve Johnson'un (2015, s. 40) “yönelim metaforları”ndan¹² biri olarak işaret ettiği yukarı/aşağı karşıtlığında insanların niçin bu değerbilimsel eşleştirmelerle bir kavramsal yapı oluşturduğudur. Daha öncesinde de söz edildiği üzere insanların fiziksel, bilişsel ve duyuşsal alanları deneyimlerle şekillenir. Toplumsal kodlama olarak uzamın ilgili

¹⁰ Ulaşılmış kullanıma göre metaforlar büyük harflerle gösterilmektedir.

¹¹ Metaforik anlatımlar, italik ile yazılarak belirtilmiştir.

¹² Diğer yönelim metaforları içeri/dışarı, ön/arka, beri/öte, derin/sath, merkez/çevre (Lakoff & Johnson, 2015, s. 40).

deneyimleri, yukarıda bahsedilen metaforların oluşmasına zemin hazırlamıştır denebilir. Lakoff ve Johnson da deneyim konusuna değinir. Bu bilginlerin yönelim metaforları konusundaki açıklaması fiziksel uzama bağlanır. Söz konusu yönelimlerin fiziksel ve kültürel deneyimlerden kaynaklandığını (2015, s. 40) ancak bu metaforların kökenlendiği deneyimler hakkında pek bilgi sahibi olmadığını (2015, s. 48) belirtirler de yönelim metaforlarının, insanın fiziksel deneyimlerine dayanabileceğini (2015, ss. 40-49) ifade ederler. Açıklamalarındaki eksiklik; fiziksel deneyimlerin çok fazla ön plana çıkması, kültürel deneyimlerden ise hemen hemen hiç söz edilmemiş olmasıdır. Bunun nedeni “bilinmezlik”tir. İnsanların hangi kültürel deneyimler sonucunda bu metaforları yani bu kavram sistemlerini ürettiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak düşüncemize göre kültürel deneyimler de fiziksel deneyimler kadar kavram sistemini etkilemiştir. Çünkü kavram sistemi, doğa kadar kültürden de etkilenir. Bu nedenle uzamın bir başka perspektiften algılanışını incelemek için Gaston Bachelard’ın fenomenolojisine başvurmak gerekir.

3. Fenomenoloji

Fenomenoloji, her ne kadar öncü çalışmalar da olsa, özünde 20. yüzyılın başlarında Edmund Husserl’in “bilimsel bir yaklaşım” iddiasıyla geliştirildi. Bugün fenomenoloji olarak tanımlanan ve uygulanan yaklaşım, Ahmet Cevizci’nin de belirttiği gibi (2005, s. 701), Edmund Husserl’in çalışmalarından ortaya çıkar. Ancak fenomenolojik çalışmalarda daha somut ve görece daha farklı bir çalışmasıyla adından söz ettiren kişi Gaston Bachelard olur. Bachelard, *Mekânın Poetikası* (1996) adlı eserinde deneyimlere ve bu deneyimlerin biçimlendirdiği imgelere dayanan bir uzam çözümlemesi yapar. Yaptığı çözümlemeyi “mekân (uzam)-çözümleme” (1996, s. 41) veya “imgelem fenomenolojisi” (1996, s. 83) olarak adlandırır. Buna göre, kavramsal metafor teorisinde benzeri görüldüğü üzere, imgenin düşünceden önce geldiğini kabul etmekle başlamak gerekir. Bu, Husserl’in anlamın dilden önce geldiği (Eagleton, 2014, s. 74) ilkesinin bir türevidir.

İmge üretebilme yetisine “imgelem”¹³ denir. Akıl bir imgelemdir, imge kaynağıdır. İnsanlar, imgelem ve yarattığı imgelerle çevreyi duyumsar. Duyumsanan bu şeyler fenomendir (Akarsu, 1975, s. 82; Frolov, 1991, s. 171; Cevizci, 2005, s. 698). Fenomenler bu imgelerle algılanır, bu imgelerle anamlanır. Çünkü Edmund Husserl’in (2010, s. 17) vurguladığı gibi, bilgi fenomene içkin değil, insana içkindir. Bu nedenle fenomenlerin anamlanabilmesi için bir imgelem kaynağı olan aklın, fenomenlere ilişkin şemalarına başvurmak gerekir. Uzam da fenomenlerden biridir. İnsan, hep bir uzamda bulunmuş ve bulunduğu uzamlarda sayısız deneyimler geçirmiştir. İnsanın uzamlardaki deneyim süreci sonsuza kadar devam edecektir. Deneyimler, insanların uzama ilişkin imgeler üretmesini sağlamış; yaratılan imgeler, uzamı biçimlendirme noktasında işlev üstlenmiştir.

Bachelard; çalışmasında daha çok kökenlerle, deneyimlerle ve bunların ortaya koyduğu imgelerle ilerler. Bu çalışma süreci, Lakoff ve Johnson’da da benzer şekildedir. Dolayısıyla kavramsal metafor ve imge ile insanların fenomenleri nasıl anlamladığı ve onlara nasıl değerler atfettiği saptanabilir. İnsanlar, tarih boyunca yaşamlarına ve fenomenlere anlam ve değer atfetmiştir. Bu atıflar deneyimlerle biçimlendirilmiştir. İnsanlar; deneyimlediklerini bireysel, kültürel/toplumsal ve dilsel olarak kodlamış, bu kodlarla fenomenlere anlam ve değer vermiştir. Düşüncemize göre fenomenlere ilişkin üretilen imgelerde kaçınılmaz bir şekilde nedensellik vardır. Çünkü bu imge ve imgelere bağlı nedenler, daha önce belirtildiği üzere, arketiplere dayanır. Arketipler; birer deneyim süreci olarak belli edim, tepki ve sonuçları kapsar. Dolayısıyla “yukarı”nın neden-sonuç durumuyla “aşağı”nın neden-sonuç durumu belli arketiplerden kökenlenir. Sorun bu arketiplerin belirsizliği, nedenlerinin net bir şekilde tespit

¹³ İmgelem konusunda daha fazla bilgi için bkz. (Aktulum, 2021)

edilememesidir. Lakoff ve Johnson da bu belirsizliğe dikkat çeker. Çünkü arketipler; laboratuvar ortamında gözlemlenemeyen, yinelenemeyen durumlardır. O, yalnızca tarihin belli bir sürecinde günlük yaşamın içinde ortaya çıkar. Tüm bilinmezliğine karşın imgelerin birtakım nedenlere dayandığı düşünülür. Bachelard ise “nedensellik” konusunda fazla titiz değildir. Uzamı imgelerle ele aldığı çalışmasında “nedensellikten koptuğunu” (1996, s. 277) kabul eder. Bu kabul, onun öznel bir tavır ortaya koyduğu sanısına yol açsa da aslında Bachelard’ın yaptığı fenomenolojik bir yaklaşımdır. O, bir fenomen olarak uzamı ele alarak bilinçten nesneye yönelir. Fenomenolojik çalışmaların en önemli ilkesi “nesnelere yönelim”dir. Dolayısıyla bilinçten nesneye yani fenomenlere yönelmek, bu yönelim sonucunda imgelemin ürettiği imgelerin ve değerbilimsel durumların fenomenlere atfedilmesi gerekir. İnsanlığın bir bütün olarak bu atif sürecini izlemek, arketiplerini tespit etmek, nedenlerini ortaya koymak ya da koymaya çalışmak; kolektif bilincin ya da bilinçdışının, fenomenleri hangi değerbilimsel durumlarla kuşattığını görmemiz açısından önemlidir.

Dikey uzam, uzamın pek çok boyutundan biridir. İnsanların en çok yaşadığı ve Gaston Bachelard’ın da üzerinde en çok durduğu uzam olan “ev” dikey boyutta ele alındığında üst kat/alt kat ya da çatı/mahzen karşıtlıkları ortaya çıkar. Bachelard (1996, s. 51), uzamın bu yönüne değinerek evin dikeylik yönünde değişimler geçirdiğini ve bunun da bilinçte bir karşılığı olduğundan söz eder. Evin dikeyliği doğrultusunda üretilen imgeler rastlantısal değildir. Aynı vurguyu başka bir perspektiften Robert Liddell (1947, s. 111) de yapar. Bunlar, belli deneyimlerin karşılığı olarak imgelem dünyasından çıkan imgelerdir. Bachelard’ın imgelem fenomenolojisine göre uzamın dikey yönlülüğü çatı/mahzen ya da tavan arası/mahzen karşıtlığında ele alınır. Bu incelemeyi bir bölüm başlığı olarak da çalışmasında sunar (1996, ss. 35-82). Buna göre “yukarı”nın (çatı katı) esenlikli olduğunu, “aşağı”nın (mahzen) ise karanlık ve yer altı güçleriyle bağlantılı olduğu için esenliksiz olduğunu imler. Bachelard’ın çalışması, uzama ilişkin algılarımızda ortak bir bilince sahip olduğumuzu gösterir. Gerçekten de -eğer bireysel bir kodlamadan söz edilmiyorsa- uzamın yukarı/aşağı karşıtlığına genellikle bu yönlü bir değer atfetme eğilimi görülür. Bunun fiziksel açıklamaları için kavramsal metafor teorisine, kültürel açıklamaları için çok çeşitli disiplinlerin bilgisine başvurmak gerekmektedir.

4. Bir örnek

Buraya değin açıklandığı kadarıyla tarihsel süreçte insanların geneline yayılan deneyimlerden dolayı bir uzam olarak “yukarı”nın esenlikli, “aşağı”nın ise esenliksiz olduğu saptanmıştır. Bulguları arketiplerle ilişkilendirmek mümkündür. Dolayısıyla arketiplerin kavramsal yapıları, bilinci ve imgelem dünyasını inşa ettiği, biçimlendirdiği söylenebilir. Biçimlenen bu yapı evrensel ve evrensel olarak benzer anlam ve değerbilimlerle kuşatılmıştır. Bachelard’a (1996) ek olarak Lakoff & Johnson’un (2015) iddiası da bu yöndedir. Dolayısıyla toplumsal olarak kodlanan uzamın bu hâli günlük söylemlerde veya yazınsal eserlerde bulunabilir. Kavramsal metafor teorisi ve fenomenoloji çerçevesinde incelenen Behçet Necatigil’in “Dağlarda Ateşler Yandıkça” (2017, s. 81) şiirinde toplumsal kodlama sisteminin uzamın dikey boyutuyla ilgili olarak geçerliğini koruduğu görülmektedir:

(...)

Dağlarda ateşler yandıkça

Karanlıktan korkulmaz.

Dağlar karanlık

Dağlara yukarı çık

Korkma

Yürü bir hayli yürü

Az daha yukarı çık

Birbirinden uzakta

Gördün mü

Ateşler parladı artık.

(...)

Dağlarda ateşler yandıkça

Karanlıktan korkulmazmış, gördün mü?

Şiirde “aşağı”nın karanlıkla “yukarı”nın ise aydınlıkla eşleştirildiği, dolayısıyla “aşağı”dan “yukarı” doğru ilerleyişin bir anlamda esenliksizlikten esenlikliliğe geçiş olduğu düşünölmektedir. Bu fiziksel durum, günlük yaşamda insanların deneyimlediği bir şeydir. Işık “yukarı”dan gelir ve böylece “aşağı” aydınlanır. Denebilir ki aydınlanma “yukarı”dan “aşağı”ya doğru düşey bir devinimle, havanın kararması ise “aşağı”dan “yukarı”ya doğru dikey bir devinimle gerçekleşir. Bu deneyim ya da arketip; insanların yaşantılarını, duygularını, bilişsel alanlarını etkilemiştir. Karanlığın korku vermesi, bu korkunun aydınlıkla yenilmesi; deneyimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Çünkü korkmak ve korkuyu yenmek birer refleks değildir. Bunlar, insanın doğuştan getirdiği özellikler arasında yer almaz. Korkmak, korkuyu yenmek gibi duyuşsal durumlar öğrenilir. Öğrenme ise belli yaşantılar sonucunda gerçekleşir. İnsanlar, karanlıkta görme yetilerini dilediğince kullanamaz. Görüş alanı düşer, tehlikelere daha açık hâle gelir. Karanlık, avcının avlanma sürecinde güçlü bir silahtır. Günümüzde çekilen korku filmlerinin çoğu zaman karanlıkta ya da akşam saatlerinde geçmesi bu nedenle rastlantısal değildir. Sözü edilen durumun öncelikle duyuşsal özelliklerle ilgisi, ardından arketiplere kadar inen derin kökleri vardır. Aydınlık ve ışık ise insanın yaşamda kalma güdüsünü en çok destekleyen öğelerin başında gelir. Işık sayesinde insanlar kendilerini savunmuş, yaşamda kalmaya çalışmıştır. Dolayısıyla tarihsel kökenlerine inildiğince aydınlık ve karanlık, insanın yaşamda kalma güdüsüyle bağıntılı deneyimlerle ilişkilidir.

Şiirde bu durum ele alındığında “yukarı” korkuların yenilmesi, karanlığın aydınlatılması anlamlarını yüklenmiştir. Bu anlamyükleri; “yukarı”nın olumlu, “aşağı”nın olumsuz anlambirimciklerle kuşatıldığını kanıtlar. Bulgularımızı kavramsal metafor teorisi ve fenomenoloji de desteklemektedir. ESENLIKLI OLAN YUKARIDADIR, ESENLIKSIZ OLAN AŞAĞIDADIR metaforları ile Bachelard’ın “aşağı”nın karanlıkta olan ilişkisi bakımından esenliksiz (1996, s. 52, 53), “yukarı”nın aydınlıkta olan ilişkisi bakımından esenlikli (1996, s. 53) olduğu yönündeki ifadeleri; şiirin değerbilimsel çözümlemesinin sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak bu şiir, yazınsal bir eser olmasına karşın, uzamın dikey boyutunu toplumsal kodlama sistemine göre kodlamakta; arketiplerin şekillendirdiği kavram, metafor ve imgeleri korumaktadır. Bu noktada şunu söylemek de mümkündür: Yazınsal eserlerin günlük dilden uzaklaştığı, böyle bir çaba içinde olduğu sıklıkla dile getirilir. Bu nedenle Boris Eyhenbaum ve Roman Jakobson başta olmak üzere Rus biçimcileri, “Yazınbilimin konusu yazın değil, yazınsallıktır.” (Todorov, 2016, ss. 36-37) görüşünde uzlaşır. Ancak içeriğin tözü üzerinden şiire bakıldığında kavramsal metaforların ve imgelerin, toplumun genel yapısından uzaklaşmadığı, şairin böyle bir girişimde ısrarcı olmadığı söylenebilir. Tabii, bu saptama, her zaman geçerliğini sürdüremeyecektir. Başka yazınsal örneklerde söz konusu geçerlik değişebilir. Vurgumuz, içeriğin tözü itibarıyla yazınsal eserlerin, günlük söylemle ortaklığını devam

ettirebileceği ve bu ortaklığın, eserin yazınsallığına zarar vermeyeceği yönündedir. Tabii, bu konuyu başka bir çalışmada ayrıntılı olarak ele almak gerekir.

Sonuç

İnsanı daima kuşatan uzam, kendi içinde bir yapı sunar. Söz konusu yapı, çeşitli boyutlarla bölümlenebilir. Uzamın dikey karşıtlığı olan yukarı/aşağı bu bölümlerden biridir. İnsanlar; uzamı sadece dekor olarak görmez, aynı zamanda uzama anlam ve değer atfeder. Bu atf süreci kodlamadır. Uzamın değerbilimsel durumları iki şekilde kodlanmaktadır: esenlikli/esenliksiz. Yukarı/aşağı karşıtlığının değerbilimsel durumlarının incelendiği bu çalışmada insanların “yukarı”yı esenlikli, “aşağı”yı esenliksiz bir şekilde kodladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu genellemeyi üreten ana etken deneyim ve arketiplerdir. Yaşamda kalmaya çalışan canlılar olarak insanlar; “yukarı”yı esenlikli olarak nitelenen olumlu anlambirimcilerle, “aşağı”yı ise esenliksiz olarak nitelenen olumsuz anlambirimcilerle toplumsal olarak kodlamıştır. Böyle bir kodlamanın temel nedeni, uzamın yukarı/aşağı karşıtlığında insanların yaşamlarına olan etkileriyle bağlantılıdır. “Yukarı” (örneğin yüksek bir ağacın dalları) insanların kaçıp saklanabildiği, yaşamlarını sürdürebildiği yerdir. İnsanlar; tarih boyunca “yukarı”ya güç atfetmişler, bu güce inanmış ve saygı duymuşlardır. Ancak aynı durum tersi için geçerli değildir. “Aşağı” yaşamsal riskler barındırmış, insanların acı kayıplarının uzamı olmuştur. Dolayısıyla “yukarı” ve “aşağı”; salt birer uzam olarak kalmamış, olumlu olumsuz deneyimler sonucu çeşitli anlam ve değerbilimsel durumlarla toplumsal olarak kodlanmıştır. Bu toplumsal kodlama evrenseldir. İstisnaları görülmediği sürece tüm insanlar için geçerlidir. Çünkü nedensellik temelinde ortaya konan durum ve devinimler; tüm insanların bilişsel, duyuşsal ve fiziksel alanlarını etkilemiştir. İnsanların, farklılıklarına karşın ortak bir canlı türünü temsil etmesinden dolayı, şeyleri toplumsal (ortak) olarak kodlayabilmesi mümkündür. Buna göre insanlar; söz konusu uzamlara ilişkin ortak kavram, metafor ve imgeler geliştirmiştir. Bunlar, bir bakıma deneyimlerin sonucudur denebilir. Deneyimler, uzamın değerbilimsel durumunu belirleyen ana etkidir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktulum, K. (2021). *İmgelem Çözümlemesine Giriş*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Aristo. (2012). *Poetika*. (İ. Tunalı, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın Poetikası*. (A. Derman, Çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Cevzici, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Ducrot, O., & Todorov, T. (1972). *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Seuil.
- Eagleton, T. (2014). *Edebiyat Kuramı*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Filizok, R. (2001). *Anlam Analizine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Greimas, A. (1983). *Structural Semantics*. (D. McDowell, R. Schleifer, & A. Velie, Çev.) Lincoln: University of Nebraska Press.
- Greimas, A. J., & Courtés, J. (1982). *Semiotics and Language: An Analytical Dictionary*. (L. Crist, D. Patte, J. Lee, E. McMahon II, G. Phillips, & M. Rengstorf, Çev.) Bloomington: Indiana University Press.
- Hamilton, E. (1983). *Mitologya*. (Ü. Tamer, Çev.) İstanbul: 1983.
- Hébert, L. (2020). *An Introduction to Applied Semiotics, Tools for Text and Image Analysis*. (J. Tabler, Çev.) New York: Routledge.

- Hébert, L. (2022). *Introduction to Literary Analysis*. (S. Ferguson, Çev.) Oxon and New York: Routledge.
- Hjelmslev, L. (1969). *Prolegomena to a Theory of Language*. (F. J. Whitfield, Çev.) Madison: The University of Wisconsin Press.
- Husserl, E. (2010). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. (H. Tepe, Çev.) Ankara : BilgeSu Yayıncılık.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kanık, O. (2006). *Bütün Şiirleri*. (O. Tapınç, Ed.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2015). *Metaforlar - Hayat, Anlam ve Dil*. (G. Y. Demir, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Liddell, R. (1947). *A Treatise on the Novel*. Londra: Lowe and Brydone.
- Necatigil, B. (2017). *Şiirler*. (A. Tanyeri & H. Yavuz, Haz.; S. Özpabalıyıklar & M. Yalçın, Ed.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ricoeur, P. (2004). *The Rule of Metaphor*. (R. Czerny, K. McLaughlin, & J. Costello, Çev.) London and New York: Routledge.
- Tanyeri, K. (2022). Yazınsal Metinlerde "İçeriğin Tözü". *Karadeniz Araştırmaları*. XIX/74: 597-608.